

Zaqatala qalası - keçmişimizin 200 yaşlı şahidi

Uzaq keçmişimizdən durula-durula bu günümüze gəlib çatan bayatlarımızın hikməti, fəlsəfəsi oxuyanları ahənrüba kimi özünə çəkir. Bayatlar poetikliyi ilə ürəyə yatır, ruha sığal çəkir, kö-nüllərdə məskən salır.

*Əzizim bizim qala,
Həmişə bizim qala,
Tikmədim özüm qalam,
Tikdim ki, izim qala.*

Bu bayatının hikmət yükü, mənə çarlara yaşam fəlsəfəsidir. Qalalar tikilib, tikilən qalalar vəsf edilib. Bu qalalar dənənimizin, keçmişimizin tarixidir. Onlar ötən illərin sirlərini özündə qoruyub saxlayan kitabələrdir, xalqın daş yaddaşdır, tarixin pozulmayan möhürüdür.

Xalqımızın qədimliyindən, onun tarixi keçmişindən, ululuğundan, mənəvi zənginliyindən soraq verən abidələr, qalalar ölkəmizin ərazisində yüzlərcə, minlərcədir. Bu abidələrin, qalaların daşları, divarları arasında xalqımızın şanlı tarixinin açılmamış, yazılmamış qatları yatmaqdadır.

Zaqatala qalası qədimliyi və möhtəşəmliyi ilə hamının diqqətini cəlb edir. Qalanın hasarına, daşlarına toxundum - qulaqlarıma tarixin dərinliklərindən səslər gəldi, gözümün önündə döyüş səhnələri canlandı.

Zaqatala rayonunun ərazisi hərbi-strateji cəhətdən çox əlverişlidir. Belə ki, Azərbaycanın şərqiindən Şəkiyə, Şamaxıya, Bakıya və Dağıstana gedən yollar buradan keçir. Olduqca əlverişli mövqeyə malik olan bu yerlər hələ qədim zamanlardan xarici qəsbkarların, o cümlədən rusların da diqqətini özünə cəlb etmişdi. Bu ərazinin Zaqafqaziya hərbi dairəsinin mərkəzi olan Tiflis şəhərinə yaxın olması, hərbi sursat və ehtiyat qüvvələrinin vaxtılı-vaxtında çatdırılması üçün mühüm mövqe olduğunu nəzərə alan çar burada hərbi baza rolunu oynamaq istəyən möhtəşəm Zaqatala qalasını tikdirmək qərarına gəlir.

Qalanı tikdirməkdə çar hökumətinin iki məqsədi vardı: qala Azərbaycanı qərbdən, Dağıstana isə cənubdan tutan "əl" - platsdarm rolunu oynamaq, yerli xalqların gələcəkdə rus işğalçılarına qarşı qaldıracağı qiyam və üsyanları yatırmaq üçün istifadə olunmalı idi.

Beləliklə, 1804-cü ildə Zaqatala şəhərinin yuxarı hissəsində bugünkü möhtəşəm qalanın tikintisinə başlandı və yerli xalqların köməyi ilə 1830-cu ildə əsasən başa çatdırıldı. Həmin ilin dekabrında, artıq güclü hərbi qüvvələr qarşısında tab gətirə bilən Zaqatala qalasının hündür divarları hazır idi. Qalanın tikintisi üçün çox əlverişli yer seçilmişdi. Belə ki, üçbucaq şəklində olan qalanın iki tərəfi sıldırımlıdır. Şimal tərəfi isə yer səviyyəsindədir. Müdafiə məqsədilə hasarın çöl tərəfində eni 10, dərinliyi 5 metr olan xəndək qazılmışdı. Qalanın üç böyük qapısı var. Şərq qapısı məlum olduğuna görə "Zabit qapısı" adlanır. Bu qapıdan çar ordusunun komandir heyəti keçirmiş. İkinci qapı "Əsgər qapısı" adlanırdı. Şəxsi heyət təlim keçmək üçün bu qapıdan qala düzünə çıxırmış. Üçüncü qapı əsasən nəqliyyat üçün nəzərdə tutulmuşdu. Qaladakı qoşun üçün lazım olan ərzaq, silah və hərbi sursat da üçüncü qapıdan daşınırmış.

Zaqatala qalasının sahəsi 9 hektardır. Qalanın ərazisində 30-dan çox bina var. Bunlara keçmiş dairə rəisinin birmərtəbəli evi, qarnizon rəisinin mənzili, hərbi xəstəxana, müqəddəs Troitsa kilsəsi, za-

bitlər üçün ikimərtəbəli fliqel, silah-sursat anbarı, kazarmalar, məişət otaqları və s. aiddir.

O vaxtlar çar hökuməti qalada muntəzəm olaraq 2500 nəfər əsgər saxlayırdı. Vəziyyət pisləşəndə əsgərlərin sayı 8-10 min nəfərə qədər artırılırdı. Sonrakı tarixi hadisələr göstərdi ki, çar hökuməti Zaqatala qalasını tikdirməkdə yanılmamışdı.

1830-cu il Zaqatala üsyanına kömək etmək məqsədilə Dağıstanın gələcək imamı Həməzət bəy 2000 nəfərlik qoşunla Zaqatalanı tutduqdan sonra dərhal qala üzərinə hücumu keçir. Məğlubiyyətə uğrayan qoşun hissələri qala divarları arxasında müdafiə olunaraq kömək üçün yeni qüvvələr gözləyirdilər. Qalanı hücumla ala bilməyəcəyini gören Həməzət bəy onu mühasirədə saxlamalı olur. Ancaq tezliklə 4500 nəfərlik çar qoşunu mühasirədə qalanların köməyinə gəlir. Böyük üstünlüyə malik olan çar qüvvələri üsyanı amansızcasına yatırır. Artıq çar Rusiyası Dağıstanı cənubdan işğal etmək üçün Zaqatala qalısından platsdarm kimi istifadə edirdi. Şeyx Şamilə aparılan müharibə zamanı (1834-1859) Zaqatala qalası ordunun əsas düşərgəsi və başlıca hərbi məntəqəsi idi. 1859-cu ildə Şeyx Şamil 15 minlik qoşunla qala üzərinə hücumu keçir. Onun məqsədi qalanı tutub vilayətdəki rus qoşunlarını tamamilə məhv etmək idi. Amma qalanı tutmaq bu məşhur, qorxmaz, əvəzolunmaz sərkərdəyə nəsib olmur.

1864-cü ildə Rusiya Qafqazı bütövlükdə işğal etdikdən sonra Zaqatala qalası

əvvəlki hərbi əhəmiyyətini itirir. Lakin strateji əhəmiyyətli belə bir qalanı imperiyaya yaddan çıxarmırdı. 1905-1907-ci illər inqilabından sonra II Nikolay inqilab ruhunu Rusiyanın mərkəzindən ucaqlara uzaqlaşdırmaq üçün bu qalanı əsgər və matrosların sürgün yeri üçün münasib bilir. İnkilabçı matrosların buraya sürgün edilməsi faktı qalanın adını bir daha tarixin pozulmaz səhifələrinə yazır. Bu illərdə qalada komandiri podpolkovnik Dobrovolski olan 201-ci alayın 2-ci taboru yerləşdirilmişdi. Tabor Xarkov şəhərində təşkil edilmişdi. Qalaya sürgün edilənləri daimi nəzarət altında saxlayırdılar. Buna baxmayaraq, taborda inqilabi əhvali-ruhiyyə hökm sürürdü.

Böyük Oktyabr inqilabından sonra çar qoşunları Zaqatala qalasını tərk edib Rusiyaya qayıtdılar. Sovet hakimiyyətinin ilk günlərində Qəza İnkilab Komitəsi qalada özünə yer eləmişdi. Sonralar tütün kombinatı və rayon xəstəxanası da burada yerləşdirilmişdi. "Yenilməz batalyon" bədii filmi də bu qalada çəkilib.

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 7 may 1984-cü il tarixli qərarı ilə Zaqatala qalasının ərazisi Tarix-mədəniyyət qoruyğu elan edilib. Hazırda qala rayona gələn qonaqların və turistlərin ən çox baş çəkdiyi yerlərdəndir. İllər keçsə də, qala tarixiliyi və möhtəşəmliyi ilə gələnlərin diqqətini özünə çəkir.

V.MƏHƏRRƏMOV,
"Azərbaycan"